

УДК 821.161.2

ЛАРИСА ЙОЛКІНА

м. Київ

l_yolkina@ukr.net

БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ» У МАЛІЙ ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

У статті розглянуто специфіку формування бінарної опозиції «свій» – «чужий» у малій прозі Володимира Леонтовича, окреслено зовнішні й внутрішні чинники виникнення й функціонування такої опозиції, визначено систему національних цінностей, що сприяє національній ідентифікації та диференціації як наратора, так і реципієнта.

Ключові слова: бінарна опозиція, ідентифікація, диференціація.

Розмаїтий світ відкриває реальність як єдність і протиставлення, сформовані впродовж тисячоліть. Часто протиставлення або розрізнення відбувається у формі бінарної опозиції. Етнічні, расові, конфесійні, територіальні ознаки соціуму спричиняють розподіл на «свій – чужий».

Вироблені національними традиціями стереотипи сприяють вирізненню особливостей поведінки людей різних культур, що відповідає і загальному стану речей. Така розрізненість відбувається завдяки процесам диференціації та самоідентифікації особистостей у соціумі. Література часто є чинником, який сприяє цим процесам. Досить часто такого роду процеси можуть відбуватися на підсвідомому рівні й зумовлюватись сформованими архетипами. Консолідації племені, полісу, нації, держави на шляху боротьби з ворогом спостерігаємо в різні епохи, при цьому архетип «чужий» виконує в такій ситуації провідну роль.

Упродовж тисячоліть розуміння «чужого» змінювалось і набувало нового значення: від розуміння «чужий» («ворог») уява трансформувалась у «чужий» («інший», «інакший», «не такий, як я»). Цьому сприяло спілкування з «іншим». Та з появою нового акценту в бінарній опозиції «свій – чужий» первинне розуміння «чужого» не розчинилося й не втратило актуальності. Обидва зазначені відтінки цієї опозиції спостерігаємо в малій прозі В. Леонтовича.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблемі «свій – чужий» у науці приділяється значна увага. Часто йдеться про

соціальну диференціацію суспільства за національними ознаками. Соціокультурні детермінанти вивчались С. Аверинцевим, Р. Бартом, М. Бахтінім, Е. Бенвенистом, В. Біблером, Т. Ван Дейком, Є. Верещагінім, Ю. Габермасом, О. Есперсені, В. Зінченком, Є. Кассирером, К. Леві-Стросом, В. Красних, О. Лосевим, О. Потебнею, Е. Сепіром, Дж. Серлем, Ю. Степановим, Л. Щербою та іншими. Водночас цей аспект у творчому доробку Володимира Леонтовича практично не вивчався. Саме поняття «бінарна опозиція» стосується найбільше структуралізму. Так, структурна поетика твір словесного мистецтва розглядає як систему елементів і компонентів, що взаємодіють і творять цілісність, а «...вияв значущих опозицій того чи іншого тексту (напр., життя – смерть, душа – тіло [...] свій – чужий), індивідуального способу їх реалізації в художній цілісності твору і, кінець кінцем, їх зняття – це один із найважливіших прийомів аналізу тексту з точки зору структурної поетики» [1, 428]. «Поняття «свій» і «чужий» функціонують у різних виявах на рівнях природи, культури, історії та суспільства, становлячи при цьому важливу частину культурної компетенції. Зазначене протиставлення справедливо вважається виявом основного бінарного архетипу, сформованим «інструментарієм» аналізу культурно-історичного процесу, своєрідним семантичним кодом класичної європейської культури, стрижнем проблематизації мислення» [4].

Народна традиція пропонує опозицію «свій – чужий» як синонім до «свій – ворожий», адже «у кожній конкретній ситуації

один із членів опозиції виявляється носієм позитивного начала, інший – негативно-го» [5, 557]. Водночас не слід забувати про контекст, від якого залежить така опозиція, а отже, і розстановку акцентів, від яких залежить, у якому вимірі відбудеться протиставлення «свій – чужий»: національному чи соціальному. У той самий час це дає змогу говорити про «свій» і «чужий» простір, зумовлений приязним чи ворожим ставленням до індивіда, або чужий йому, тобто той, до якого слід призвичаюватись, який необхідно підкорити або підлаштуватися під нього.

Опозиція «свій – чужий» зазвичай реалізується в таких трьох основних вимірах: етнічному (у ситуації, коли функціонує опозиція «свій – чужий» у значенні «вільний – невільний», «християнин – нехрист»), соціальному (у ситуації, коли члени опозиції належать до різних соціальних груп) і міфологічному, коли «свій» ідентифікується з людським простором, а «чужий» – з нелюдським, звіриним чи демонологічним [2, 156–159].

Мета нашого дослідження полягає у вивченні специфіки формування бінарної опозиції «свій – чужий» у малій прозі Володимира Леонтовича.

Творчий доробок письменника містить декілька різновидів опозиції «свій – чужий», зокрема за національними ознаками («Я заробив у мого Бога», «Кумпаньони», «Мізерія»).

Самоідентифікація єврея Абрамсона й диференціація наратора сприяють появі опозиції «свій – чужий», у якій «чужий» постає як «інакший», «не такий», «сформований іншою культурою». Оповідач із зацікавленістю спостерігає за Абрамсоном, намагається вловити його настрій і мотивацію дій, та в останній репліці наголошує на існуванні різниці поглядів і культури. У цій ситуації «діалог» між представниками різних культур, хоч і викликав низку труднощів, та не розвів героїв у ворожі табори, а лише підкреслив їх інакшість.

Абрамсон загально відповідає типажу єврея, який займається комерцією (саме цим він зміг підняти себе й родину після пожежі й повного краху, саме цю справу він передає своїм сином), плачеться над своєю бідністю (демонстрація протертих ліктів на пальті),

намагається бути ближчим до свого («В нас є тут своя єврейська кухмістерська, краще я з'їм щось у своїй кухмістерській, може і побачусь з ким» [3, 165]), завзято вихваляє власну родину («Таких синів, як мої, дякую Богові, нема ніде у світі, – з глибоким переконанням та захватом мовив він (Абрамсон. – Л. Й.)» [3, 168]), прагне дати дітям знання Талмуду й Тори, щоб жили за національною традицією («я перевізся сюди, але і досі жаль мені, що меншого сина мого Лазаря довелося перевезти з нашого краю малим. Він тоді ще не скінчив школи... Старший Дувід, ви же його знаєте, він такий вчений і такий делікатний, він пройшов усю науку ще в нас на Литві і знає весь Талмуд і усю Тору... [...] Я таки віддавав Лазаря у город до школи, але тут і шкіл таких нема, як у нас, бо добрий меламед і не поїде сюди з Литви, йому тут ні з ким і побалакати за науку... Через те Лазар вже не такий делікатний, як Дувід...» [3, 169]).

Водночас, описуючи свою життєву історію, старий єврей окреслює й простір, у якому знаходиться і який є для нього чужим, хоч і перебуває він у колі одноплемінників: «В нас на Литві наш народ багато делікатніший, як тут... Найбідніші і ті знають усю науку, з шести років кожен хлопчик бігає до хедеру, а тут що? Тут євреї неначе і не євреї... Вони тільки до комерції і не тямлять нічого ні з науки, ні з закону... Вони тут зовсім грубий народ» [3, 169]. Отже, «чужий» тут окреслюється не за національною ознакою, а за типом мислення, рівнем освіти, духовною повнотою тощо. Розмежування такого типу розкриває внутрішній світ героя, мотивує його поведінку.

Поведінка й життєві орієнтири розподіляють героїв на «своїх» і «чужих» і в оповіданні «Мізерія». Герш Юровський вирізнявся з-посеред євреїв своєю «неєврейською» поведінкою, що й спричинює конфлікт між одноплемінниками. Герш Юровський – великий залицяльник, людина, яка любить розваги, що й різнить його від інших євреїв: «Любив Герш добре вдягатися, любив у добрій компанії чогось путнього випити, а найдужче любив упадати за жіноцтвом. У місті держав він коханку, а й у Березняках, де не назнає якусь кращу молодичку чи дівчину, він вже і там.

Найгірше було те, що не мав він і трохи єврейської статечности: не крився з тим залицанням, ще вихвалявся, і поважних жидів муляла така його необачність» [3, 209]. Акцент на його поведінці стане вирішальним у розвитку конфлікту твору.

Водночас автор демонструє, що цей поділ й акцентування на ньому уваги відбувається лише за певних умов, коли герої шукають власної вигоди, тож витягають нагору нетипову поведінку іншого єврея: «Не раз докоряв Каценельбоген Герша за його необачність та, мабуть, мало, бо нічого не помагало. Особливо вважав так Лейба Хитрик, який дуже не любив Герша та і мав за віщо, бо у Лейби мався дорослий син, якому вдома не було чого робити і який теж міг би бути підвальним у березняківського пана, якби Герш не засів, наче камінь, на тому місці» [3, 209].

Оригінальність створеної В. Леонтовичем моделі полягає в тому, що євреї зображені в тексті не стільки з позиції стороннього спостерігача, скільки завдяки погляду зсередини. Поведінку Герша оцінюють одноплемінники.

Оригінальність ситуації полягає й у тому, що герої – учасники цього конфлікту все ж мають однаковий тип мислення: основний спосіб заробітку бачать у махінаціях, адже Лейба прагне, щоб його син зайняв місце Герша й перебрав можливість хитрувати на господарському майні.

Нестандартність ситуації, змодельованої письменником, зумовлена динамічним переходом Герша зі становища «свій» у становище «чужий», а потім – від «не такий, як інші євреї» – у зворотному напрямі. Цією інтригою також рухає приватний інтерес кожного з героїв. Поставши проти Герша під впливом Лейби, євреї опинились у дражливій ситуації, адже кожен з них утратив тут певну вигоду. Тож конфлікт за короткий час уладнався і все стало на свої місця, а Герш мав змогу помститися за завдані йому незручності Лейбі. Конфлікт кардинально не змінив ні Герша, ні його оточення, а лише розставив акценти в подальшій діяльності персонажів.

Бінарні опозиції, створені Володимиром Леонтовичем на національному ґрунті, не формуються за принципом «добрий – поганий», оскільки кожному з героїв притаманні

свої риси, які не завжди можна класифікувати як позитивні чи негативні. Тож світ, змодельований митцем, формується не опозиційністю на кшталт «чорне – біле», а за принципом розмаїття барв життя.

Такій ситуації сприяє й те, що автор не висловлює особистої симпатії жодному з персонажів, а інколи віддає право особистого погляду одному з них, як в оповіданні «Я заробив у мого Бога» (розповідь від першої особи).

Водночас маємо змогу виявити традиційну бінарну опозицію «свій – чужий», у якій «чужий» постає як «ворог» в оповіданні «Гинуть мрії». У творі змальовано прихід до влади більшовиків, ворожих українській інтелігенції. Тікаючи з маєтку, головний герой твору їде в місто й зупиняється в давнього приятеля, де з'ясовує, що нова влада панує всюди і ворожість її пов'язана з самою її суттю – антилюдскістю.

Отже, розвиваючи єврейську тематику, Володимир Леонтович в особливий спосіб формує бінарну опозицію «свій – чужий», торкаючись кількох площин реалізації цієї опозиції в художньому тексті. Так, спостерігаємо співдію різних культур, де зазначена опозиція інтерпретується як така, що дозволяє диференціювати культури й ідентифікуватись національно – наприклад, в оповіданні «Я заробив у мого Бога». У цьому ж творі відзначаємо й «свій» та «чужий» простір, який сприяє розрізненню різних рівнів освіти єврея в різних місцевостях, а також входження єврея в інший національний світ, у якому він має адаптуватись. В оповіданні «Мізерія» Володимир Леонтович запропонував виявлення «чужого» за духом і способом життя з-поміж «своїх» етнічно. В оповіданні «Гинуть мрії» письменник змальовує бінарну опозицію, що носить ідеологічне забарвлення й повертає читача в часи приходу більшовицької влади в Україні.

Оскільки творчість Володимира Леонтовича багата на різні моделі суспільства, то й бінарні опозиції, запропоновані письменником, розмаїті й потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

Список використаних джерел

1. Бореев В. Ю. Структурная поэтика / В. Ю. Бореев // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева — М.: Сов. энцикл., 1987. — С. 427—428.

2. Иванов В. В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы : (Древнейший период) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. — М. : Наука, 1965. — 246 с.
3. Леонтович В. Зібрання творів : в 4 т. / Володимир Леонтович. — К. : Сфера, 2004. — Т. 2. — 356 с.
4. Олійник О. Універсальність бінарної опозиції свій / чужий у художньому просторі чарівної казки [Електронний ресурс] / Оксана Олійник. — Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10759.html>.
5. Толстая С. М. Оппозиции семантические / С. М. Толстая // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. — М. : Междунар. отношения, 2004. — Т. 3. — С. 557—558.

LARYSA YOLKINA

Kyiv

BINARY OPPOSITIONS «OWN» – «STRANGER» IN THE VOLODYMYR LEONTOVYCH SMALL PROSE

The article deals with the specifics of the formation of binary opposition «own» – «stranger» in the Volodymyr Leontovych small prose, outlines the external and internal factors of occurrence and functioning such opposition, defined system of national values, contributing to national identification and differentiation as narrator and recipient.

Key words: binary opposition, identification, differentiation.

ЛАРИСА ЁЛКИНА

г. Киев

БИНАРНАЯ ОППОЗИЦИЯ «СВОЙ» – «ЧУЖОЙ» В МАЛОЙ ПРОЗЕ ВЛАДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

В статье рассмотрена специфика формирования бинарной оппозиции «свой» – «чужой» в малой прозе Владимира Леонтовича, определены внешние и внутренние факторы возникновения и функционирования такой оппозиции, выявлена система национальных ценностей, способствующая национальной идентификации и дифференциации как рассказчика, так и реципиента.

Ключевые слова: бинарная оппозиция, идентификация, дифференциация.

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2016

УДК 821.161.2(73)-1.09

ТАДЕЙ КАРАБОВИЧ

м. Люблін, Польща

t.karabowicz@gmail.com

МІФ ПРО ІКАРА ЯК ЛІТЕРАТУРНА РЕФЛЕКСІЯ ПРО ОСОБИСТУ ДОЛЮ У ТВОРАХ БОГДАНА РУБЧАКА

У статті розглядається питання рефлексії про особисту долю, як міф про Ікара в творчості поета Богдана Рубчака. Цю особисту рефлексію вершить людська самосвідомість, яка межує з інстинктом та жагою пізнання невідомого. Тема особистої долі відноситься також до літературної спадщини Нью-Йоркської групи, що розуміється як взаємодія на себе українських емігрантів другої половини ХХ століття.

Ключові слова: Нью-Йоркська група, Богдан Рубчак, поезія, українська еміграція, рефлексія, самосвідомість.

Критичний погляд на творчість Богдана Рубчака в українському літературознавстві все ще важливий та актуальний. Пропоноване дослідження має на меті літературну рефлексію про особисту долю, яку поет описував у своїх поетичних творах через грецький міф-

палімпсест про Ікара. Цей античний міф був присутній у кожній епосі. Ним проілюстровано рельєфи вілли Альбані в Римі та античні настінні картини в Помпеях. Мотиви міфу зустрічаються в європейському малярстві (Я. Тінторетто, Х. Боль, П. П. Рубенс,